

УДК 811.111'373.21

Світлана Помирча,
кандидат філологічних наук, доцент,
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»;
Олександра Клименко,
магістрант факультету
підготовки вчителів початкових класів,
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ У КОНТЕКСТІ ГЕНДЕРОЛОГІЇ

У статті аналізуються тексти українських народних пісень у контексті гендерної лінгвістики, що дає змогу не тільки відобразити дійсність українського народу в минулому, а й дослідити функціонування гендерних стереотипів на сьогоднішній день. У роботі предметом уваги слугували мовні одиниці, які вербалізують образ жінки в народних піснях. В роботі застосовано методи аналізу й синтезу – для узагальнення наукових теорій і концепцій, класифікаційний – для класифікації гендерних стереотипів і мовних одиниць, які їх вербалізують.

Ключові слова: гендер, гендерні стереотипи, мовна картина світу, українські пісні, зовнішність, жінка-мати, свідомість, образ.

В статье анализируются тексты украинских народных песен в контексте гендерной лингвистики, что предоставляет возможность не только отобразить действительность украинского народа в прошлом, а и исследовать функционирования гендерных стереотипов на сегодня. В работе внимание уделялось языковым единицам, которые отображают образ женщины в народных песнях. В работе использовался метод анализа и синтеза – для обобщения научных теорий и концепций, классификационный – для классификации гендерных стереотипов и языковых единиц, которые их изображают.

Ключевые слова: гендер, гендерные стереотипы, языковая картина мира, украинские песни, внешность, женщина-мать, сознание, образ.

Language analysis shows that the folk songs, the gender stereotypes are manifested at all levels of language. The investigation of Ukrainian folk and contemporary songs is relevant in the context of gender theory, because it allows not only to reflect the reality of the Ukrainian people in the past, but also examine the functioning of gender stereotypes at that time, and match them with a range of those available in the Ukrainian society nowadays. This article analyzes the texts of Ukrainian folk songs in the context of gender linguistics, because it allows not only to reflect the reality of the Ukrainian people in the

past, but also examine the functioning of gender stereotypes in the present. The linguistic units that verbalize the image of women in folk songs are the object of attention. The paper used the methods of analysis and synthesis to summarize the scientific theories and concepts, classification for the classification of gender stereotypes and language units.

Key words: *gender, gender stereotypes, language world, Ukrainian songs, looks, woman-mother, consciousness, image.*

Людська свідомість наділена здатністю відображати навколишню об'єктивну реальність і це відображення виступає суб'єктивним образом об'єктивного світу, утворюючи певну модель, а саме картину світу. У процесі об'єктивізації дійсності свідомістю вмикаються так звані механізми стереотипізації. Гендер, будучи також елементом мовної картини світу, відтворюється у вигляді гендерного стереотипу. Відмінною рисою стереотипу є його відносна стабільність. Гендерні стереотипи виявляються на всіх рівнях мови, але беручи до уваги їх стабільність, при їх дослідженні актуально звернутися до художньої літератури.

У сучасній науці набирають поступу гендерні дослідження в різних сферах гуманітарних знань. Науковці, зокрема, звертають увагу на функціонування гендерних стереотипів у багатьох аспектах нашого життя, що відображено в розвідках із психології (О. Іванова, І. Жеребкіна), соціології (Мак Кі, А. Посадська, В. Успенська, В. Тимохін, А. Тьомкіна та Шерріфс), політології (І. Чикалова, С. Ушакін), історії (Н. Пушкарьова). У лінгвістиці досліджуються проблеми вербалізації гендерних ролей, стереотипів, гендерної ідентичності (І. Вороніна, О. Горошко, А. Кириліна, І. Кон).

Метою статті є дослідити лінгвістичний матеріал у новому аспекті, а саме, вербалізація гендерних стереотипів жінки в українських народних піснях.

Належність людини до певної статі відіграє важливу роль у процесі формування особистості, на що впливає багато чинників, серед яких одне з чільних місць належить мові. Кожен народ має власний життєвий досвід, що закріпився в мові та культурі. Досвід кожного народу унікальний, внаслідок чого будь-яка мова має власну картину світу – вона несе певні відомості про навколишнє середовище, про його структуру й орієнтування в ньому. Разом із засвоєнням мови в нашій підсвідомості закладається внутрішній план можливих дій, створюються моделі вчинків, які реалізуються у відповідній ситуації. Суспільство приписує жінкам та чоловікам різні ролі, різні норми поведінки, а також формує в них різні сподівання – і все це відбито в мові. У повсякденному спілкуванні ми не просто говоримо, а й закріплюємо свої уявлення про те, що означає бути чоловіком чи жінкою, а також про те, як їм слід поводитися й розмовляти в суспільстві. Мова, як відомо, не лише відбиває та відтворює зміни в

суспільстві, а й, у свою чергу, здатна впливати на ці зміни. Наприклад, те, як мова репрезентує чоловіків і жінок, має велике значення, оскільки це, в свою чергу, впливає на формування ставлення в суспільстві до обох статей та на усталення стереотипів. Великою мірою через мову діти визначають стиль поведінки представників своєї статі та формують ставлення до протилежної статі.

Інтерес до вивчення гендерних аспектів мови й мовлення зумовлений, з одного боку, посиленням феміністського руху, а з іншого – загальною тенденцією лінгвістичних наук до вивчення соціальних умов, за яких відбувається комунікація, зокрема, людського чинника в мові.

Гендерна проблематика в мовознавстві розглядається в кількох аспектах: як чоловік та жінка зображені в мові та чи є відмінності у їхньому мовленні. У першому випадку ми маємо справу переважно з мовою як системою, тоді як у другому – з мовленням, мовленнєвою діяльністю, яка є реалізацією мови на практиці.

Питання співвідношення мови та гендеру привернули увагу дослідників у 70-х роках ХХ століття. Саме тоді виник новий напрям – гендерна лінгвістика, представниці якого вперше заявили про те, що внаслідок патріархального устрою суспільства мова відтворює світ та уявлення про нього з чоловічої позиції, представляючи чоловіка та все з ним пов'язане як норму, а жінку та «жіноче» – як відхилення від неї.

Гендерні стереотипи є культурно й соціально обумовленими думками про якості, атрибути й норми поведіння представників обох статей і їхнє відображення в мові. Гендерна стереотипізація фіксується в мові, тісно пов'язана з вираженням оцінки і впливає на формування очікувань від представників тієї чи іншої статі визначеного типу поведінки. Гендерні стереотипи дуже спрощують реальну ситуацію, однак у колективній суспільній свідомості вони закріплені міцно і змінюються повільно.

Стереотипи формуються впродовж багатьох століть, вони глибоко вкорінені в культурі, історії кожного народу, етносу. Посідаючи значну етнокультурну специфіку, сформовані історично, стереотипи фемінності / маскулінності (стереотипи статі) нерозривно пов'язані із властивою конкретній культурі системою вартостей. То ж головною соціальною функцією гендерних стереотипів є захист групових цінностей у морально-етичній, релігійній, естетичній сферах.

Гендерний стереотип є явищем культурного порядку та формується під впливом історичних умов. Гендерний стереотип має соціальну природу, є продуктом соціально-культурних норм та очікувань. Такі характеристики змінюються з часом та залежно від країни її культурного, економічного, політичного, ідеологічного середовища. Гендерні стереотипи засвоюються в процесі соціалізації, через систему розподілу матеріальних цінностей та влади, моральні норми та приписи, що існують в суспільстві

на конкретному історичному проміжку.

Українські народні пісні – це фольклорні твори, які зберігаються в народній пам'яті і передаються з вуст в уста. Українська народна пісня – знана й шанована в усьому світі. Один з перших збирачів народної пісні М. Максимович зазначав, що в українських піснях звучить душа українського народу і нерідко – його істинна історія.

Дослідження українських народних пісень є актуальним у контексті гендерології, оскільки дає змогу не тільки відобразити дійсність українського народу в минулому, а й дослідити функціонування гендерних стереотипів у той час, коли гендерні стереотипи проявляються у всіх текстуальних мовних виявах. Особлива увага до стереотипів пов'язана з тим, що вони здатні закріпити в мові саме ті еталони, при вживанні яких в мові проявляється характерний для тієї чи іншої соціальної спільноти менталітет. Більше того, за допомогою стереотипів можна дослідити культурні та духовні установки про те, яким має бути об'єкт відносин з точки зору існуючих норм, або норм які існували в минулому. Отже, гендерно маркований мовний контекст є не тільки засобом вираження, а й джерелом формування гендерних стереотипів.

У цьому аспекті важливим є звернення до літератури, в якій висвітлюються гендерні стереотипи минулого, тому воно допомагає з'ясувати та оцінити трактування гендерних проблем у соціумі минулого.

Особисті характеристики людини визначають, в першу чергу, беручи до уваги її зовнішність, риси характеру, вік, соціальний статус тощо. Традиційно зовнішності жінки надавали вагомого значення. Саме тому до ключових гендерних стереотипів ми відносимо стереотипи зовнішності, віку, соціальні та психологічні стереотипи.

Стереотипи зовнішності. У кожній культурі наявні еталони чоловічої і жіночої зовнішності, які складають сукупність ознак пов'язаних з певними фізичними особливостями обох статей і співвіднесених із цими особливостями естетичних ознак. Первинна оцінка за зовнішністю є типовою для українського суспільства. У сучасному суспільстві побутує думка, що цінність жінки полягає в її красі, що красиве тіло забезпечує її привабливість. Наприклад: «Ой літає чорна галочка»: «Ой ходила дівка Ганнуся по двору, А черкала суконькою по йому», «Ой поїдь, поїдь, мій миленький, від мене, Може, ти знайдеш кращу дівоньку за мене...», «...А вже ж бо я чотири міста об'їхав, А кращої за тебе дівки не видав. А в п'ятому, у Миропіллі, ночував, Ой там тебе, красну дівоньку, сподобав...» [4, с. 26]. «Зеленеє жито, зелене»: «Іди, іди, мила, здорова, ... Я поїду сам до вдови», «На городі верба рясна... Там стояла дівка красна» [4, с. 129].

Крім узагальнених еталонів, кожна людина має власний ідеал краси. Проте такі індивідуальні еталони дуже часто нечіткі й дуже різні. Отже, привабливість не можна вважати лише індивідуальним враженням, вона, швидше, має соціальний характер. Головним фактором виступає не стільки

специфічна форма носа чи колір очей, довжина і колір волосся тощо, а соціальне значення тієї чи іншої ознаки зовнішності. Оскільки є схвалювані і несхвалювані типи зовнішності, то привабливість – це ступінь наближення до того типу зовнішності, що максимально прийнятий і схвалений групою, до якої ми належимо. Тобто, зусилля людини бути схожою на соціально схвалений стандарт, відповідати суспільним естетичним стереотипам, які існують в її субкультурі, діагностуються як знак її прагнення бути привабливою.

Також можемо спостерігати порівняння жінки із тваринами, природними реаліями, дорогоцінним камінням та використання зменшено пестливих слів: «Ой вийди, вийди, серденько Галю»: «Ой вийди, вийди, серденько Галю, Серденько, рибонько, дорогий кришталю! Битиме мати – знатиму за що: За тебе, серденько, не за ледащо!» [4, с. 133]. «Як сніжечок, білесенька!...».

Проаналізувавши зміст пісень, робимо висновок, що оскільки людей завжди цікавила зовнішність, виникла велика кількість стереотипів, що стосуються зовнішності людини. Ці стереотипи будувалися на опозиції гарна-негарна, приваблива-неприваблива. Отож, згідно зі стереотипами красивими вважаються стрункі жінки з довгими ногами, гарним волоссям, доглянутим тілом і приємними рисами обличчя.

Вікові стереотипи представлені меншою кількістю мовних одиниць, ніж стереотипи зовнішності. Юність – культурно-історичний феномен, який можна збагнути лише крізь призму вікового символізму, тобто системи уявлень та образів, у яких культура сприймає, осмислює і легітимізує життєвий шлях індивіда і вікову стратифікацію суспільства. Віковий символізм, на думку І. Кона, охоплює такі взаємопов'язані елементи:

– нормативні критерії віку, тобто прийняту культурою термінологію, періодизацію життєвого циклу, а також вказівки щодо діяльності і завдань його головних етапів;

– аскриптивні вікові властивості, чи то вікові стереотипи – риси і властивості, приписані культурою особам певного віку, що постають для них як норма;

– символізація вікових процесів – уявлення про те, як відбувається чи повинне відбуватись зростання, розвиток і перехід індивіда з однієї вікової стадії до іншої;

– вікові обряди – ритуали, за допомогою яких культура структурує життєвий цикл та оформлює взаємини вікових верств, класів та груп;

– вікова субкультура – специфічний набір ознак та цінностей, за яким представники певної вікової верстви усвідомлюють та стверджують себе як «МИ», що відмінне від усіх інших вікових груп [1, с. 17].

Для жінок, існують певні, знову ж таки стереотипні, встановлені вікові рамки. Більша увага від чоловіків приділяється молодим жінкам,

наприклад: «Ой сивая зозуленька»: «Молоденька Марусенька Усі двори обходила, Усі двори обходила, В жодному не плакала...» [4, с. 36]. «Пущу коня»: «Ой не спав козак, ...Ой да де взялася, ой, молода дівчина. Де взялася, ой, молода дівчина, Ой да та зірвала у саду травиченьку...» [4, с. 45].

Негативне ставлення до старості – тенденція, присутня в будь-якому суспільстві. Все, що пов'язане зі старістю має негативне значення і відповідно відображається в мові: «Ой кряче, кряче та чорненький ворон» «Ой іде козак та доріженькою, Слізоньками умивається: «Десь моя ненька, десь моя старенька Та за мною убивається, Ой згадай мене, моя стара нене, Сідаючи та обідати...» [4, с. 67]; «Вийди, вийди Іванку»: «Весна, весна, наша весна, Та що ж ти нам принесла? Старим бабам по кийочку, А дівчатам по віночку! Матуся вийшла, Віночка зняла, Віночка зняла Та нелюбові дала» [4, с. 11].

Проаналізувавши мовні одиниці на позначення вікових стереотипів, можемо сказати, що вони, переважно, будувалися на опозиції молода – стара. Було визначено, що стереотипних виявів на позначення віку жінки більше, оскільки жінка більше значення надає своїй зовнішності, завжди прагне бути привабливою і молодою. Часто жінки приховують свій справжній вік.

Соціальні гендерні стереотипи виражені у творі чи не найбільше. Ця група стереотипів змістовна, оскільки в ній представлені різні соціальні ролі жінки: сімейні, професійні, матеріальні.

Важливими у аналізі соціальних стереотипів є сімейні ролі. Найперше, наводимо приклади, що стосуються вибору другої половинки: «Ой не цвіти буйним цвітом»: «Як не хочеш, дівчинонько, Дружиною бути, То дай мені таке зілля, Щоб тебе забути» [4, с. 166]; «Ой коли б той вечір»: «Не дозволять батько, Не дозволять мати, Ще й рід не дозволить Дівчиноньку взяти» [4, с. 158].

Ми знаходимо й стереотипи, які вказують на необхідність шлюбу, на те, що шлюб – невід'ємна частина життя людини і невід'ємна складова продовження роду: «Коло мої хати» «Коло мої хати Зацвіли блавати, Хтіли мене мати Восени віддати. А мати хотіли, А я не хотіла. Прийшли старостоньки, Я їм відповіла: «Не косить травичку, Бо ще зелененька. Не віддавай, мати, Бо-м ще молоденька»; «Маю жінку, маю діти, та я їх не бачу... Як згадаю про їх долю – сам гірко заплачу! [4, с. 56].

Із мовного матеріалу видно, що для жінок шлюб та діти були найголовнішим у житті. Для чоловіків сім'я не стоїть на першому місці, тому вони готові пожертвувати нею заради інших «чоловічих справ»: «Чи ти, милий, пилом припав» «Ти все неньку свою слухав, Мене покидаєш, Покидаєш сиротину, Іншої шукаєш» [4, с. 167]; «В кінці греблі шумлять верби»: «Ой немає козаченька – Поїхав за Десну; Рости, рости, дівчинонько, На другу весну!» [4, с. 175].

У суспільстві часто наголошують на тому, що соціальна роль жінки набагато важливіша: жінка – це в першу чергу дружина і мати. О. Ільченко вважає, що важливою соціальною роллю жінки є материнство. У художніх текстах переважають мовні одиниці, які характеризують жінку-матір на позначення доброти, розуміння, мудрості, любові: «Мала мати одну дочку Та й купала у медочку» [4, с. 238]; «Бодай ся когут знудив»: «Послала мене мати До хлопців погуляти: «Погуляй трохи, доню, Я ж тобі не бороню» [4, с. 274]; «Ой гай, мати, гай» «...Ой дочко моя, Вибирай сама, Вибирай, доню, хорошую долю, Бо ти молода...» [4, с. 236].

Зміст вищезазначених народних пісень свідчить, що незалежно від рис, які має матір і чи відповідають вони всім висуненим суспільством вимогам, жінка-мати все одно для своєї дитини найкраща і найрідніша людина. І навпаки, кожна мати розуміє переваги або недоліки своєї дитини, проте це ніколи не впливає на сильне материнське почуття, яке, згідно зі стереотипами, найнадійніше в житті.

Найважливішими пріоритетами життя для жінки виступають сім'я, діти, чоловік. У контексті народних пісень риси жінок характеризують слова з позитивною та негативною конотацією: «Ой пряду, пряду» «...Аж свекруха йде, Якзмія, гуде: «Сонливая, дрімливая, До роботи лінивая Невістка моя!» [4, с. 220]; «Малая нічка-петрівочка» «...Малая нічка-петрівочка – Не виспалася невісточка. «...Вставай, невісточко, бо заспала, Подій корови, що нагнала». А тих не буду, що застала, Щоб ти, свекрухо, не діждала...» [4, с. 32].

Психологічні стереотипи. Кожен індивід має певні риси, які складають його психологічний портрет. Однак, дослідження в руслі гендерології доводять, що психологічні особливості залежать від біологічного фактору, а саме від статі людини. Доведено, що існують чоловічі та жіночі емоції, чоловічі та жіночі риси характеру. Під час дослідження художнього матеріалу переважно зафіксовані жіноча балакучість, брехливість, підступність та інші негативні риси.

Скажімо, балакучість за стереотипами характерна лише жінкам. Вони більш емоційні, їм легше проявляти свої почуття: «...Чужа матіночка не б'є – та болить, Піде до сусіди – невістку судить» [4, с. 226]; «Як ми прийшла карта»: «...Стали музиканти чардаш грати, Стали ми ся сльози з очей лляти; Ніхто не заплаче, ні отець, ні мати, А тільки заплаче три дівчати...» [4, с. 118]; «Зашуміла ліщинонька, Заплакала дівчинонька. Та поїдем в чисте поле, Там дівчина просо поле. Скажи, скажи, дівча, правду; Як не скажеш, – другу знайду!...» [4, с. 125].

Можна також сказати, що жінки плаксиві, неврівноважені і часто використовують свої почуття і сльози з певною метою. Але це стереотипне бачення жіночої психології. Дуже часто жінки плачуть без мети, просто для очищення душі.

Як свідчить аналіз мовного матеріалу на позначення психологічних

гендерних стереотипів щодо рис характеру, кожна людина – окремий індивід зі своїм унікальним психологічним портретом, але все ж згідно зі стереотипами жінки балакучі, емоційні.

Гендерні стереотипи закріплюють в мові властиві для того чи іншого народу ментальні особливості. За допомогою стереотипів можна дослідити норми, які існували і існують у суспільстві.

Проаналізувавши наявні в тексті вікові стереотипи, дійшли висновку, що жінка більше значення надає своїй зовнішності, завжди прагне бути привабливою і молодою.

Отже, проаналізовані стереотипи на позначення віку свідчать, що українська жінка більше значення надає своїй зовнішності, завжди прагне бути привабливою і молодою; красивими вважаються як стрункі жінки так і схильні до повноти жінки, з гарним волоссям, доглянутим тілом і приємними рисами обличчя.

Результати й матеріал статті можуть бути використані у вищі на заняттях під вивчення лексики, на факультативах, філологічних гуртках, на заняттях із гендерної рівності, при підготовці до бесід, диспутів.

Ознайомлення з текстами українських народних пісень позитивно вплине на світогляд студентів, збагатить їхні знання щодо українського народу та його звичаїв. Розширить словниковий запас, бо пісні наповнені колоритним мовним матеріалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кон И. С. Возрастная стратификация / И. С. Кон // Социальная психология. – 1998. – № 8. – С. 17.
2. Горошко Е. И. Возникновение и основные направления лингвистической гендерологии [Электронный ресурс] / Горошко Е. И./ Гендерная проблематика в языкознании. Режим доступа до ст.: <http://www.owl.ru/win/books/articles/goroshko.htm>
3. Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості: Пісні, прислів'я, загадки, скоромовки: Для ст. шк. віку. [Упоряд., передм. та прим. Н. С. Шумади: худож. оформл. В. П. Вересюка. Упоряд. граф. матеріалу С. М. Музиченка]. – К. : Веселка, 1989. – 606 с: іл.
4. Перлини української народної пісні / Упорядник Микола Гордійчук. – Київ: Музична Україна, 1991. – 382 с.
5. Сучасні українські пісні [Електронний ресурс] / Режим доступа до ст.: <http://nashe.com.ua/>
6. Тараненко О. О. Принцип антропоцентризму в системі мовних координат і сучасний гендерний рух / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 3–25.
7. Франко І. Я. Вибрані статті про народну творчість. – К., 1955. – С. 55–57.
8. Яйко О. Гендерний аналіз [текст]: метод. Посібник О. М. Яйко. – Львів: ПАІС, 2007. – 51 с.